

שורשי החילון

מתירנות וספקנות ביהדות המאה ה־18

שמואל פיינר

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

שמואל פיינר

שורשי החילון

מתירנות וספקנות ביהדות המאה ה־18

שמואל פיינר

שורשי החילון

מתירנות וספקנות ביהדות המאה ה־18

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' יוסף הקר (יו"ר), פרופ' דוד אסף, פרופ' אלימלך הורוביץ, פרופ' יפעת וייס,
מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל, פרופ' גדעון פוקס, ד"ר אמנון רוזנקרצקיין
מרכזת המערכת: מעין אבינרי־רבהון

עריכת לשון: הדס אחיטוב

הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

מכון ליאו בק, ירושלים

אוניברסיטת בר אילן – הקתדרה ע"ש בראון לתולדות היהודים בפרוסיה

מסת"ב 9-266-227-965-978

מספר קטלוגי 185-590

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תש"ע

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

לרבקה רעייתי

תוכן העניינים

11	פתח דבר
19	מבוא: 'מה תהא עלינו? הרי חדלנו להתפלל' – חטאים וספקות
22	א. חילון במאה ה־18? התעוררות החשדות
31	ב. הדת באירופה תחת מתקפה
40	ג. הטרודוקסיה יהודית מוקדמת
47	ד. תירבות ומרידה בדת: אפיקים ומונחים של חילון

חלק ראשון: חירות וכפירה

1760–1700

57	פרק ראשון: 'כת דאיסטית' בבית היין – תענוגות ופיקוח הדת
61	א. מלעיבים ב'מלאכי אלוהים': 'הלוא הם אנשים כמונו!'
69	ב. 'בני חורין לעבירה': נהנתנות וסיפוק בעולם הזה
85	פרק שני: 'מנהגי הפוקרים' – פיתויי האופנה והתשוקה
85	א. 'דקדוקי המוד"ע': פיתויי הכרך
91	ב. 'נשים מגולות': פיתויי הארוס
100	ג. הדוניזם ושכחת אלוהים
108	פרק שלישי: 'שתי כתות ארורות' – חתרנות שבתאית
111	א. 'תורה חדשה להתיר האיסורים': מחיון ועד אייבשיץ
125	ב. 'אני ארמוס את כל החוקים': אנטינומיזם וליברטיניות
139	פרק רביעי: 'שתי כתות ארורות' – נאו־קראים ודאיסטים
139	א. 'פוקרים מתפלספים': איומי התבונה
152	ב. 'אמר נבל בלבו אין אלוהים': ספקנות וזהות יהודית

חלק שני: בעולם חדש

1760–1780

167 פרק חמישי: אלוהים במבחן – האצה בתהליך החילון

167 א. שנות השישים: שאלות מתריסות על טובו של הבורא

175 ב. להסיר את 'אזיקי' המצוות! ניכור ומתירנות

187 ג. 'נגד מכחישי הדת': מאבקם של המשכילים המוקדמים בכפירה

194 פרק שישי: 'הכול ביד הטבע' – דאיסטים בשוליים

194 א. שנות השבעים: 'דור של חולין', דור ללא דת'

204 ב. דאיסטים במחתרת: מ'שפינוזה השני' לאפיקורוס הביולוגי

217 ג. ספקני הדת: 'העברי הפרימיטיבי' ומחלל הקודש

232 פרק שביעי: 'הלא אנחנו בשר' – הגוף משתחרר מכבליו

234 א. 'עולם חדש': יהודים אופנתיים בחוצות אמסטרדם והמבורג

245 ב. האישיות החופשית: שערות ראשן של הנרייטה ופאני

חלק שלישי: בעולם הפוך

1780–1790

261 פרק שמיני: 'לוקחים חגורה של מכנסיים וקושרים על היד' – שערוריות ומתחים

262 א. שנות השמונים: גוברות הציפיות לסובלנות דתית

266 ב. 'כת הרשעים' חושפת את פניה

276 ג. 'גל הגרוטאות של המצוות הטקסיות': 'הטרודוקסים' בברסלאו וברלין

285 פרק תשיעי: 'חוקי החופש' במקום 'חוקי משה' – משבר הדת היהודית

286 א. 'כת הגרמנים' מתעצמת בפרוסיה

293 ב. הצצה אל חיי היהודים בלונדון

301 ג. 'דע מה שתשיב לאפיקורוס': השמרנים מוורג'ניה עד ליטא

חלק רביעי: חרדות ועימותים

1800–1790

321 פרק עשירי: 'על שקיעת היהדות' – העשור האחרון

322 א. בין ליניץ ללונדון: כפירה ומסתורי הדת

338 ב. בין אדיקות למתירנות: פיצולים ושסעים

346 ג. 'כת האפיקורסים' תחת מתקפה: התנכלויות ומאבקים

359 פרק אחד עשר: 'עוד מעט ואבדה האמונה' – דאיסטים ומאמינים

360 א. 'הסילופים של הרבנים': טקסטים דאיסטיים

376 ב. 'העבירות נעשו כהיתר': מלחמת־הנגד של 'שומרי החומות'

391 סיכום: 'הודים חופשיים' ו'שורשי החילון'

409 רשימת מקורות ומחקרים

451 מפתח

אמרה רווחת אצל האנשים הפשוטים, שהתורה הקדושה יכולה הייתה להיות טובה למדי, אבל פרחים וגנבים לקחו אותה לעצמם והם מעוותים אותה לכל כיוון שהם רוצים (יצחק וצלר, 'ליבס בריוו', 1749).

תפקידי העיקרי הוא להדריך את הקהילה הנתונה להשגחתי בדרכי עבודת אלוהים ואהבתו, ולסכל את המחשבה החופשית ואת אי־הדתיות שלדאבון הלב מתפשטות באומתנו כמו בדתות אחרות (הרב רפאל כהן, 1781).

וַיִּם הָאָמוּנָה
אֵף הוּא גָאָה גָאָה בְּרֹאשׁוֹנָה, חֶבֶק חוּפִי תִבֵּל,
כְּמוֹ אֲזוֹר בְּהִיר, עֲשׂוּי קִפְלֵי קִפְלִים,
אֲבָל עֵתָה הֵן רַק אֲשַׁמֵּעַ
אֶת קוֹל מְרָרְתוֹ נִשְׁפָּךְ וְאֶת הַדִּי שְׁאֵגְתוֹ מִתְגַּלְגָּלִים
וְנִסְגִּים אֶל תוֹךְ נִשְׁמַת
רוּחוֹת הַלֵּילָה בְּנִפְלֹן מִן הַמְּצוֹק הָעֵב וְהָאֶפֶל
לְאֲבָנִים הַמוֹטְלוֹת בְּעָרִיתָן עַל חוֹף תִּבֵּל
(מתיו ארנולד, 'חוֹף דוּבֵר', 1867, תרגום: זיוה שמיר).

פתח דבר

אחד ההבדלים המכריעים בין 'העולם החדש' שהופיע כמציאות וכדימוי בשחר העידן המודרני באירופה, לבין העולם שקדם לו, הוא בשינוי הדרמטי שהתחולל במקומה של הדת בחיי האדם. 'העידן החילוני', כתב לאחרונה הפילוסוף צ'רלס טיילור, נוצר במהלך של שינוי 'שמעביר אותנו מחברה שבה היה לחלוטין בלתי אפשרי שלא להאמין באלוהים, לחברה שבה אמונה דתית, אפילו בעבור המאמין האדוק ביותר, היא רק אפשרות אנושית אחת מניירות'.¹ סיפור המתח שבין המבנה הדתי המסורתי של החברה והתרבות, ושלטונה החובק-כול של הדת בחיי הפרט ובזירה הציבורית, לבין הכרסום בהם על ידי תהליכי החילון (סקולריזציה), ותיאור תולדות מערכת היחסים הסבוכה שבין מחשבה והתנהגות חילונית לבין ריאקציה דתית פונדמנטליסטית – מגוללים את אחת מעלילות המפתח של המודרניזציה בכלל ושל המודרניזציה היהודית בפרט.

החילון הוא גם אחד התהליכים ההיסטוריים המשמעותיים ביותר בתולדות היהודים מאז המאה ה-18 ועד ימינו. המרידה השקטה או הבוטה בנורמות הדתיות ובמשמעת האליטה הרבנית, והסקנות והמתירנות הדתית של יחידים ושל קבוצות, שינו לבלי הכר את מפת החברה והתרבות היהודית. שאיפות לשחרור ולחירות התנגשו עם תחושות החרדה של נאמני המסורת; ההגדרה העצמית היהודית חדלה להיות מובנת מאליה, ופסקה מלהיבנות מלבני האמונות ואורחות החיים של 'תורה ומצוות' בלבד. מרגע היסטורי זה נפתחה מסכת ארוכה ומפותלת של חיפושי זהות 'חילונית' או 'דתית' בגוונים ובטעמים שונים.

ההבחנה שהלכה והתחדדה במהלך המאה ה-18 בין יהודי 'העולם הישן' ליהודי 'העולם החדש'; בין הרוב הגדול שומר המצוות, אליטת לומדי התלמוד והמקבלים על עצמם את ההנהגה הרבנית, לבין המיעוט המתבלט בהדרגה של היהודים 'החופשיים' – שרטטה כבר בשלב מוקדם זה את גבולות הפילוג הפנימי, והעניקה לבני המחנות השונים זהות חדשה. זהות זו סימנה כל יחיד ותייגה את השקפת עולמו ואורחות חייו על פי מיקומו בקשת שבין אמונה לכפירה: מ'אדיקות' בפרקטיקה הדתית עד מתירנות ואדישות כלפי קיום מצוות. הזהות הכתתית גיבשה את התודעה העצמית של בני כל קבוצה וחיזקה את ביטחונם העצמי באמונתם או בכפירתם, אך היא תפקדה גם כזהות-לעומתית

1 ראו: C. Taylor, *A Secular Age*, p. 3

שהגביהה את החומות והעמידה כל קבוצה בעמדת עימות, השדנות ואף בוז ועוינות ביחס לקבוצות האחרות. מרכזיותו ומשמעותו המכרעת של תהליך החילון הופכות את ההתחקות אחר שורשיו, את שחזור מהלכיו ואת הפרשנות על הסערות שהתחוללו בעטיו, לאחת מן המשימות החשובות ביותר של היסטוריון המודרניזציה היהודית.

האם 'ים האמונה' הדתית היה אי פעם מלא על גדותיו? האומנם משכנעת היא קינתו של המשורר הוויקטוריאני מתיו ארנולד, על נסיגת 'ים האמונה' ('חוף דובר')? האם ניתן להמשיך לדבוק בטענה על דחיקתו של אלוהים מחיי 'העולם הזה' והיעלמות 'הקסם' מהעולם, כניסוחו המפורסם של הסוציולוג מכס ובר, כאשר בזירה ההיסטורית של ימינו דווקא הולך וגובר לנגד עינינו משקלה של הדת? הרי המונח 'חילון' עצמו אינו חף ממטען אידאולוגי. סקולריסטים השתמשו בו כדי להציג סיפור ליברלי על ניצחונה הבלתי נמנע של התבונה על פני הדעות הקדומות, האמונות הטפלות והעריצות של 'העולם הישן', וכדי לכפות סיפור זה על התרבות המערבית כסיפור הגמוני. גם אם יש לא מעט אמת בכל הטענות הללו המערערות על תזת החילון, אשר נשמעות בעיקר מכיוונם של סוציולוגים ואנתרופולוגים, מצטרף ספר זה אל אותם היסטוריונים שדוחים את הערעור, ו"מסתכנים" בשחזור 'המהלך ההיסטורי הממשי' ופרשנותו, כעצתו של חוקר החילון חווה קזנובה.² הם אינם חשים כמוהיקנים האחרונים שעוד מאמינים 'במיתוס החילון', אלא מטרנם היא לתאר, להבין ולפרש את התהליכים ההיסטוריים שהובילו את אירופה לשינוי העמוק והמקיף במעמד הדת בחיי הפרט, החברה והמדינה, שינוי שאותו הם מגדירים כ'חילון'.

לאורך הספר יתפרש החילון באותם מונחים בהירים שטבע כבר לפני כארבעים שנה פיטר ברגר, המועילים מאוד למי שתופס כמותו את החילון כתהליך בעל חשיבות עצומה בהיסטוריה המודרנית:

בחילון כוונתנו לתהליך שבו תחומים של החברה והתרבות השתחררו משליטתם של מוסדות וסמלים דתיים... הוא השפיע על מכלול חיי התרבות והרעיונות וניתן להבחין בו דרך התמעטות התכנים הדתיים באמנות, בפילוסופיה, בספרות וחשוב מכול – בצמיחת המדע כפרספקטיבה חילונית מובהקת על העולם. יותר מכך, רמזו בזה שלתהליך החילון יש גם היבט סובייקטיבי. כפי שיש חילון של החברה והתרבות, כך יש חילון של התודעה. בפשטות, הכוונה היא שהמערב המודרני הוציא מקרבו מספר הולך וגדל של אינדיבידואלים שמתבוננים על העולם ועל חייהם מבלי להזדקק לפרשנויות דתיות.³

2 ראו: J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Ch. 1

3 P. Berger, *The Sacred Canopy*, pp. 106–108

בנוסף לתובנות הללו של ברגר, מנחות את הספר גם ההגדרות שהציע לאחרונה ההיסטוריון החברתי הבריטי של החילון באירופה, יו מקלאוד, ל'דת' ול'חילון', אשר יעילות גם להבנת שורשי החילון בקרב יהודי אירופה.⁴ במונח 'דת' הכוונה לאמונה בבורא עולם רב חסד ובעל כוחות בלתי מוגבלים, שיש לציית למצוותיו ולעובדו בנאמנות, תוך קיום כל הפרקטיקות והמוסדות המבוססים על אמונה זו, כדרך האמיתית והיחידה להבטחת חיים טובים ליחיד ולקבוצה. 'החילון' על פי פרשנותו, איננו בהכרח דרך יחידה וחד-כיוונית המובילה אל מחוץ לדת, אלא הוא תהליך היסטורי שהתרחש במישורים שונים בחיי הפרט, החברה והמדינה. כך למשל, אחד מאפיקיו המשמעותיים ביותר היה היחלשות מעמדה של הכנסייה הנוצרית, והחלפת מוסדותיה וכוהני הדת שלה במוסדות ופקידים מטעם המדינה. בחברה היהודית באירופה לא הייתה קיימת כמובן הייררכיה כנסייתית ובעלת עוצמה פוליטית כמו זו, אך גם עליה לא פסחה ידו של החילון. בחיבור זה הדגש יהיה על החילון במישור האישי והחברתי בחברה היהודית, והוא יעסוק בשאלה הנגזרת משאלה כללית יותר ביחס לאירופה של העת החדשה – כיצד, מדוע ובאיזו מידה התרופפו השקפת העולם הדתית והמחויבות לקיום מצוות בקרב קבוצות ויחידים, ומה הייתה משמעותו ההיסטורית של החילון ביהדות המאה ה-18?

כבר במאה ה-17 החלו להתגלות ניצנים של ביקורת דת פילוסופית, מתירנות דתית מסוימת ותירבות (אקולטורציה) מודרני, שסימנו את תחילת הנסיגה מהדת בקרב אנוסים לשעבר בפזורה הספרדית המערבית, ובקרב משפחות 'הודי החצר' של אשכנזים במרכז אירופה. אך במבט לאחור נראית תרומתה של המאה ה-18 לתהליך ההיסטורי של החילון משמעותית במיוחד. למעשה, במאה הזאת טמונים שורשי התהליך שעיצב והניע את חילון החברה היהודית באירופה של העת החדשה מאז ואילך. המחקר על ההשכלה כבר הצביע על כמה תהליכי חילון מהפכניים שאותם הובילו במאה ה-18 מלומדים, סופרים ופילוסופים יהודים. שתי התפתחויות היסטוריות היו בעלות משמעות מכרעת במיוחד, והשלכותיהן ארוכות טווח – חילון התודעה העצמית האישית והקולקטיבית בקרב קבוצת המשכילים, וחילון האליטה האינטלקטואלית. המשכילים המציאו למעשה את 'המודרניות' ואת הזהות העצמית המודרנית של היהודים. הם יצרו נרטיב היסטורי שמסביר את השינויים בעידן המודרני ומצדיק את המאמץ "לתקן" את חיי היהודים, והפעילו מערכת תקשורת ותעמולה במטרה לשכנע את הציבור היהודי הרחב לאמץ את התודעה המודרנית, שצופנת בחובה הבטחה מסעירה לעתיד טוב יותר לפרט ולעם היהודי. אליטת הסופרים האינטלקטואלים הופיעה גם היא בזירה הציבורית במהלך המאה ה-18, ושברה את המונופול של האליטה התורנית על התרבות, החינוך

והדרכת החברה. הייתה זו קבוצה חילונית מבחינת מקור הסמכות שלה, מבחינת סדר היום שהעמידה ויצירתה התרבותית, ומבחינת ערנותה לנאורות האירופית ולערכיה ההומניסטיים, והעומות בין שתי האליטות הצית 'מלחמת תרבות' מתמשכת, שציינה את אחד מקווי השבר הרבים שהלכו וביתרו את יהדות המאה ה־18.

המהפכה הראשונה שחילנה את התודעה העצמית של קבוצת המשכילים, ושהמציאה את 'העת החדשה' כאמונה וכמשאת נפש, תוארה בספרי 'השכלה והיסטוריה' (1995); המהפכה השנייה והמקבילה שהולידה את טיפוס האינטלקטואל היהודי החילוני הנפרד מן האליטה הרבנית וקורא עליה תיגר, הייתה נושא ספרי 'מהפכת הנאורות' (2002). הספר הנוכחי, 'שורשי החילון', מוקדש לשחזור סיפורם ההיסטורי של מתירני הדת היהודים ומבקריה במאה ה־18. ברובם לא השתתפו אלה בפרויקט ההתחדשות התרבותית של ההשכלה, אלא פילסו לעצמם, במרד גלוי או מוצנע, מתוך אדישות או ייסורי מצפון, דרכי מחשבה ואופני התנהגות המשוחררים מתכתיבי הדת ומפיקוח הרבנים. רבים נטלו חלק במהלך התירבות המודרני כיהודים 'אופנתיים', וחוגים רחבים אימצו לעצמם את השקפת העולם הדאיסטית שרווחה מאוד באירופה, והפכו ל'יהודים דאיסטים' שדוחים את האמונה בהתגלות, בסמכות כתבי הקודש, במעורבות אלוהית בחיי האדם ובחובת קיום המצוות. ככל שבוחנים בקפדנות את מפת השינויים שהתחוללו במאה ה־18, כך מתברר שהחילון, במשמעותו הבוטה והחשופה ביותר – הכחשת אמונות ודעות, ערעור על סמכות אנשי הדת ומתירנות דתית – היה אחד מההליכי המפתח שהיו נסתרים יחסית מעיני חוקרי המודרניזציה היהודית. כפי שנראה בספר זה, לא מעטים מבני הדור, יהודים ונוצרים כאחד, זיהו יחידים וקבוצות אלה כחברי 'כת האפיקורסים', הצביעו בערים שונות באירופה על התנערותם מעול הדת, והתריעו מפני התפתותם לתענוגות הכרך שבאה על חשבון המחויבות הדתית.

בתמונה ההיסטורית המוכרת של המאה ה־18 החילון הוא 'כתם לבן' על פני מפת העולם היהודי. אחת ממטרות ספר זה היא על כן לצבוע 'כתם' זה ולהבליטו. אך מעבר לאיסוף הראיות לנוכחותה של 'כת האפיקורסים', עולה מן הספר גם הטענה שמודעותם של בני הדור לחילון היא חיונית ביותר להבנה מעמיקה ומדויקת יותר של המודרניזציה היהודית, ובכללה גם להבנת מקומה ההיסטורי של ההשכלה (שייצגה בו־זמנית תגובה לחילון ומהפכה חילונית), לפרשנות עוצמת התגובה האורתודוקסית, ולשחזור תחילתו של הפיצול התרבותי־חברתי הפנימי שמתח את קווי הגבול שבין 'דתיים' ו'חילוניים'. מהם הכלים העומדים לרשותו של היסטוריון הנוטל על עצמו את משימת השיפתה של 'כת האפיקורסים'? יהודים 'אופנתיים', 'חופשיים' ודאיסטים אלה כמעט שלא הותירו אחריהם בכתובים תיעוד להשקפת עולמם ולא טרחו להצדיק בכתב את אורחות חייהם. כדי להעמיד את פניגומי תמונת החילון במאה ה־18, יש צורך על כן במערכת שמע רגישה, שתקלוט את הקולות הבוקעים מעדים תומכים ועוינים, מחיבורים רבים,

בחלקם כתיב־יד בלתי מוכרים, מהתרסות בוטות נגד הדת ונציגי הדת שנרשמו בפינות שונות של העולם היהודי, ומדיווחים של נוצרים שגילו ערנות רבה לחילון שכניהם היהודים ונתנו לכך ביטוי במאמרים ובכתבות בעיתונות בת־הזמן. ערך רב נמצא גם במחקרים ותיקים וחדשים, שמתארים את התמורות שהתחוללו בקהילות שונות באירופה. שני מחקרים בולטים הם ספרו של עזריאל שוחט משנת 1960, שמביא ראיות למכביר על הכרסום שחל במשמעת הדתית בקרב יהודי גרמניה; וספרו של טוד אנדלמן משנת 1979 הבוחן את תהליך התירבות המודרני של יהודי אנגליה.⁵

הספר 'שורשי החילון' אינו חוקר את ההיסטוריה החברתית של החילון, ואינו מספק, למשל, נתונים כמותיים על התרופפות אחיזת הדת בקרב היהודים בקהילות אירופה. הוא גם אינו חיבור בהיסטוריה של הרעיונות, העוקב בשיטתיות אחר התפתחות הספקנות הדתית וביקורת הדת בקרב פילוסופים והוגי דעות יהודים מברוך שפינוזה ואילך. נכון יותר לראות בו מחקר בהיסטוריה התרבותית של החילון, המשלב בין שני הממדים העיקריים של התהליך ההיסטורי – שינוי בהתנהגות ושינוי בהשקפת העולם. הוא חותר לתאר שינויים אלה, לפרשם, לפענח את הקודים הצפונים בטקסטים ביקורתיים ובהתנהגות חוצת הגבולות, ולמדוד את עוצמת המתיחות החברתית שהלכה וגברה ככל שארכו והעמיקו שורשי החילון.⁶

ההיסטוריה התרבותית של החילון קשובה לשפה ולרטוריקה שבה התנהל השיח הפנים־יהודי בנושאים של משמעת דתית, תקפות חובת המצוות וההתנהגות הראויה ליהודי בעידן של אופנות, נימוסים ובילויים מגוונים. החיבור מבקש לתת קול לגברים ונשים שביקשו לעצמם חירות מעול הדת, והשתוקקו לנצל את האפשרויות הרבות שפתח בפניהם הכרך האירופי. יחד עם זה, מבקש הספר להיות קשוב גם לחרדות של מי שהיו משוכנעים ש'העולם הישן' בא אל קצו במשבר נורא של אובדן האמונה ואנרכיה מוסרית. כדי להשיג כל זאת מכוון ההיסטוריון את אלומת פנסו לפינות שונות ומוסתרות, ומאיר את הדאיסטים היהודים, הנהנתנים, מתירני הדת ושומרי חומות הדת, שהיו חבויים עד כה מעיני ההיסטוריה. 'שורשי החילון' מציע לפתוח לאורך מאה שלמה חרפי הצצה אל החילון לגווניו, תוך התמקדות על החברה האשכנזית בערי מערב אירופה ומרכזה, ובמיוחד אלטונה־המבורג, אמסטרדם, לונדון, ברלין, ברסלאו ופראג, וגם פה ושם בפולין וליטא, המרכז היהודי הגדול ביותר באותה מאה. כפי שנראה, ניתן לעקוב אחר ההיסטוריה של החילון היהודי במאה ה־18 ואחר הופעת 'היהודים החופשיים', ויש חשיבות בהצגתה גם בהקשר הכללי של תהליך החילון במחשבה,

5 ע' שוחט, עם חילופי תקופות; T. Endelman, *The Jews of Georgian England*

6 על ההיסטוריה התרבותית ויישומה בחקר בהיסטוריה יהודית ראו: D. Biale, 'Toward a Cultural History of the Jews'; M. Rosman, *How Jewish is Jewish History*, pp.

שורשי החילון מתאר את ראשיתו של אחד התהליכים ההיסטוריים החשובים ביותר בתולדות היהודים מאז המאה ה-18 ועד ימינו. המרידה בנורמות הדתיות ובמשמעת שדרשה האליטה הרבנית, הביקורת הדאיסטית והמתירנות הדתית של יחידים ושל קבוצות – כל אלה שינו לבלי הכר את מפת החברה היהודית ותרבותה. מצב זה גרם לכך ששאיפות לשחרור מעול הדת התנגשו עם תחושות החרדה של נאמני המסורת. **שורשי החילון** מבקש להשמיע את קולם של גברים ונשים שהטילו ספק באמונות הדתיות והשתוקקו לנצל את האפשרויות הרבות שפתח בפניהם הכרך האירופי. יחד עם זה, הוא גם קשוב לזעקתם של מי שהיו משוכנעים ש'העולם הישן' בא אל קצו במשבר נורא של אובדן האמונה ושל אנרכיה מוסרית וגינו בחריפות את 'כת האפיקורסים'.

במהלך המאה ה-18 הלכה והתחדדה ההבחנה בין יהודי 'העולם הישן' ליהודי 'העולם החדש', ובין 'קהל המאמינים' – המקבלים על עצמם את ההנהגה הרבנית – לבין המיעוט שהלך והתבלט בהדרגה של 'היהודים האופנתיים' ו'היהודים החופשיים'. הבחנה זו קבעה כבר בשלב מוקדם זה את מתווה הפילוג הפנימי בחברה היהודית באירופה. התרבות המודרנית, המתירנות ובוודאי אימוץ ההשקפה הדאיסטית, המכחישה התגלות והשגחה, התפרשו לא רק כמרד באלוהים אלא גם כחצייה של גבולות הזהות היהודית המפרידים בינה לבין חברת הרוב הנוצרית וכצעד מתריס של המרה תרבותית. זהו מחקר מקיף ראשון על סוגיה מרכזית זו.

שמואל פיינר הוא פרופסור להיסטוריה יהודית מודרנית באוניברסיטת בר אילן ומכהן כראש מכון לז'אנר בק בירושלים לתולדות יהדות גרמניה. בין ספריו הקודמים שהופיעו בהוצאת מרכז זלמן שזר: השכלה והיסטוריה: תולדותיה של הכרת עבר יהודית מודרנית (תשנ"ה); מהפכת הנאורות: תנועת ההשכלה היהודית במאה ה-18 (תשס"ב); משה מנדלסון (תשס"ה).

איור השער: מתוך הגדת לייפניק, אלטונה 1738, באדיבות הספרייה הרוזנטליאנית באמסטרדם

0 01850000590 6
דאנאקוד 185-590

מחיר: 98.60 ש"ח